

Svetlana Berikashvili

TSU, Institute of Classical, Byzantine and Modern Greek Studies

One Peculiarity of Pontic Greek Dialect (Archaic elements in Pronoun system)

Handouts

**ახალი ბერძნულის პონტოური დიალექტის ერთი
თავისებურებისათვის
(არქაული ელემენტები ნაცვალსახელთა სისტემაში)**

სვეტლანა ბერიკაშვილი

*თსუ, კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეციისტიკის
ინსტიტუტი*

შესავალი

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ გამოთქმულა მოსაზრება, რომ ახალი ბერძნულის პონტოური დიალექტი ძველი ბერძნულის იონიურ დიალექტთან უფრო ახლოსაა, ვიდრე თანამედროვე ბერძნულთან (იხ. მ. დეფნერი, გ. ხაძიდაკისი, ა. პაპადოპულოსი, პ. ბორტონე, პ. მაკრიჯი, ხ. ძიძილისი და სხვ.), მაგრამ საქართველოში მცხოვრები პონტოელი ბერძნების მეტყველება ამ თვალსაზრისით ჯერ არავის განუხილავს. ჩვენი მოხსენება ზუსტად ამ საკითხს ეხება. ჩატარებული კვლევა განხორციელდა საერთაშორისო პროექტის: *არსებული ტრანსფორმაციული პროცესების ზეგავლენა ენასა და ეროვნულ იდენტობაზე: ურუმი და პონტოელი ბერძნები საქართველოში* ფარგლებში (ბილგეფილდის უნივერსიტეტი, გერმანია).*

მეთოდოლოგია

კვლევისას ვეფუძნებით მულტიმედიაური კორპუსის მონაცემებს. ინფორმანტთა ჩანაწერები მიჰყვება საერთაშორისო სტანდარტებს, აღნიშნულ

* This article is part of the project *The impact of current transformational processes on language and ethnic identity: Urum and Pontic Greeks in Georgia*, funded by Volkswagen Foundation; Bielefeld University & Tbilisi State University.

ჩანაწერთა გლოსები შესრულებულია კომპიუტერული პროგრამების ELAN¹-ის და Toolbox²-ის გამოყენებით და მიჰყვება გლოსირების ლაიფცივის წესებს³. გარკვეული საკითხების განხილვისას ვიყენებთ აღწერით მეთოდსაც და ვავლებთ პარალელურს ძველ ბერძნულ და ახალ ბერძნულ სისტემებს შორის. მოხსენებაში შემოვიფარგლეთ მხოლოდ იმ არქაული ელემენტებით, რომელიც პონტოური დიალექტის ნაცვალსახელთა სისტემაში გვხვდება.

არქაული ელემენტები

მოხსენება მოიცავს შემდეგ საკითხებს: ა) მთლიანად იდენტურ ფორმებს; ბ) მორფოლოგიური ნიშნების დონეზე იდენტურ ფორმებს (მაგ., ბრუნების პარადიგმის); გ) სინტაქსური წყობის სხვადასხვა ფორმებში დამთხვევის შემთხვევებს (მაგ., კუთვნილებითი ნაცვალსახელების პრეპოზიციური წყობა), და; დ) სინტაქსური კონსტრუქციების დამთხვევის შემთხვევებს (მაგ., კითხვითი ან უარყოფითი კონსტრუქციის).

იდენტური ფორმები

პონტოურ დიალექტში ნაცვალსახელთა სისტემაში მრავალი ფორმა გვხვდება, რომელიც ან მთლიანად ან ნაწილობრივ მაინც იმეორებს ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელ ფორმებს. მთლიანად იდენტური ფორმების მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი *სხვა, ერთ-ერთი* (ორიდან ერთი) ἕτερος, ἕτερα, ἕτερον, რომელიც ამავე სახით პონტოურშიც გვხვდება ἕτερος, ἕτερα, ἕτερον ან კუთვნილებითი ნაცვალსახელი *ჩემი, ჩვენი* - τ'εμόν, τ'εμέτερον, რომელიც სხვა არაფერია თუ არა ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელი ფორმები ἔμόν, ἔμέτερον (Bortone 2009:84). ახალ ბერძნულში ასეთი ფორმები არ დასტურდება, აქ კუთვნილებით ნაცვალსახელად გამოიყენება ფორმები μου, μας (Τριανταφυλλίδης 2002:292). საქართველოში მცხოვრებ პონტოულ ბერძენთა მეტყველებაში კი მსგავსი ფორმები საკმაოდ ხშირია, მაგალითად,

¹ იხ. <https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>

² იხ. <http://www-01.sil.org/computing/toolbox/>

³ <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>

Ólaē	ta	karðías	xérundan
all:N.PL.NGEN	DEF:N.PL.NGEN	heart:N.PL.NGEN	be_happy:IPFV.PST:3.PL
Q	D	N	V
ke	t-	emón	pánda kleménon
and	DEF:N.SG.NGEN	POSS.1.SG	always crying:N.SG.NGEN
C	D	PN	Adv PTCP

Kotanidi et al. 2014: PNT-TXT-CL-00000-B08.002

აქვე გვხვრს ყურადღება შევაჩეროთ კიდევ ერთ ფენომენზე, რომელიც პონტოს დიალექტის კუთვნილებითი ნაცვალსახელებისათვისაა დამახასიათებელი, კერძოდ ეს გახლავთ ფონეტიკური მოვლენა - კრასისი, რომელიც პონტოს დიალექტში არტიკლებს ახასიათებს, ისევე როგორც ძველ ბერძნულში. ძველ ბერძნულში, მაგალითად, ὁ ἀτὸς ბრუნებისას, არტიკლის ფორმები როდესაც იწყებოდა τ-დან და მას ხმოვანი მოჰყვებოდა, კრასისის შედეგად ნაცვალსახელის ფორმებს შეერწყმოდა, მაგალითად, τὰτὸν = τὸν ἀτὸν (Соболевский 1948:71). მსგავსი სახის ფენომენი გვაქვს პონტოურში τ'εμόν, τ'εμέτερον ნაცვალსახელების გამოყენებისას: τεμόν = τὸ εμόν, τεμέτερον = τὸ εμέτερον, τεμά = τὰ εμά, τεμέτερα = τὰ εμέτερα.⁴

აღსანიშნავია, რომ ძველ ბერძნულში საკუთრივ კუთვნილებითი ნაცვალსახელის გარდა, კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით პირის ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებიც გამოიყენებოდა. ანუ, პარალელურად გვხვდებოდა ფორმები: ὁ ἔμὸς φίλος და ὁ φίλος μου. ზუსტად პირის ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა შემორჩა ახალ ბერძნულს. პონტოურში ასევე, პარალელურად ორივე ფორმა გვხვდება τ'εμόν η μάνα და η μάνα μου.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელების წყობა

სინტაქსური თვალსაზრისით ძველ ბერძნულში კუთვნილებით ნაცვალსახელებს პრეპოზიციური წყობა აქვს, ანალოგიურადაა პონტოურ დიალექტში.

⁴ პონტოს დიალექტის გრამატიკებში ეს ფორმები ჩვეულებრივ აპოსტროფით იწერება.

შდრ. ძველი ბერძნული

Sózomen	ton	heméteron	filon
save:1.PL	DEF:M.SG.ACC	POSS.1.PL.ACC	friend:M.SG.ACC

(Соболевский 1948:73)

პონტოური

t-	eméteron	to	xoríon
DEF:N.SG.NGEN	POSS.1.PL:N.SG	DEF:N.SG.NGEN	village:N.SG.NGEN
D	PN	D	N
en	tsixisdzhvári		
be:PST:3.PL	Tsikhisjvari		
V	NPRP		

Kotanidi et al. 2014: PNT-TXT-CL-00000-B01.001

ახალ ბერძნულში კი პირიქით პოსტპოზიციური წყობაა, ვინაიდან ახალმა ბერძნულმა პირის ნაცვალსახელთა სუსტი ფორმები შემოინახა. ის ყოველთვის საზღვრული სიტყვის შემდეგ დგას და მასთან შერწყმულად გამოითქმის. მაგალითად, η καλότητά μου είναι μεγάλη (ბერიკაშვილი 2012:108).

ანალოგიურად, პირის ნაცვალსახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმები ძველ ბერძნულსა და პონტოს დიალექტშიც საზღვრული სიტყვის შემდეგაა.

მაგალითად,

...érshesne	i	<u>θία</u>	mu
...come:IPFV.PST:3.SG	DEF:F.SG.NOM	<u>aunt:F.SG.NGEN</u>	CL.1.SG:GEN
V	D	<u>N</u>	CL
i	María		
DEF:F.SG.NOM	Maria:F.SG.NGEN		
D	NPRP		

Kotanidi et al. 2014: PNT-TXT-CL-00000-B07.001

რაც შეეხება საკუთრივ, კუთვნილებითი ნაცვალსახელების გამოყენებას ძველ ბერძნულ და პონტოურ დიალექტში, განსხვავება აქ იმაშია, რომ ძველი ბერძნულის კუთვნილებითი ნაცვალსახელი სქესსა და ბრუნვაში ეთანხმება

საზღვრულს, მაშინ როდესაც პონტოურში ნაცვალსახელად საშუალო სქესის ფორმაა განზოგადებული (Τομάνδη 1988:62) და იგი უბრუნველია, მაგალითად,

t-	eméteron	i	ylósa
DEF:N.SG.NGEN	POSS.1.PL:N.SG	DEF:F.SG.NOM	language:F.SG.NGEN
D	PN	D	N
en	polí	arxéa	
be:PST:3.PL	much	ancient:N.PL.NGEN	
V	ADV	A	

Kotanidi et al. 2014: PNT-TXT-LG-00000-B02.001

საშუალო სქესის განზოგადების ტენდენცია საერთოდ დამახასიათებელია პონტოური დიალექტისთვის. ეს ჩანს, მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმებისას, უცხო ენებიდან სიტყვების სესხების, და მრავლობითში მდედრობითი სქესის სახელების გადაყვანის დროს.

პარადიგმების დონეზე იდენტური ფორმები

პონტოურ დიალექტში პარადიგმის დონეზე იდენტური ფორმებიც გვხვდება, მაგალითად, განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი *ვინმე, რამე* ο δείνας, η δείνα, το δείνα, რომელიც ძველი ბერძნულის ὁ, ἡ, τὸ δείνα-ს მსგავსად იბრუნვის, მართალია ეს ფორმა ახალ ბერძნულშიც გვხვდება, მაგრამ ახალ ბერძნულში ის უბრუნველია, და ძირითადად გამოთქმაში გვხვდება ο δείνα και ο τᾶδε (ვილაძეები). ასევე, ძველი ბერძნულის კითხვითი ნაცვალსახელი ვინ τίς (მამრობითი და მდედრობითი ფორმებისთვის) და τίς (საშუალოსთვის, რა მნიშვნელობით), ანალოგიურად გამოიყენება პონტოს დიალექტშიც, თუმცა ფონეტიკურად ოდნავ შეცვლილი ფორმით. ახალ ბერძნულში ეს ნაცვალსახელი არ არის, ვინ მნიშვნელობის გადმოსაცემად *ποιος, ποια, ποιο* გამოიყენება, *τι* კი რა მნიშვნელობას გადმოსცემს და ძველი ბერძნულისაგან განსხვავებით, უბრუნველია. შევადაროთ, ძველი ბერძნულის τίς და პონტოური დიალექტის τῶς, τῶς ბრუნების პარადიგმები.

ძველი ბერძნული			პონტოური	
	მამრ. მდებრ.	საშ.	მამრ. მდებრ.	საშ.
Nom.	τίς	τί	τσίς	τί, ντό
Gen.	τίνοϲ	τίνοϲ	τίνοϲ	τίνοϲ
Dat.	τίνι	τίνι	-----	-----
Acc.	τίνα	τί	τίνα	τί, ντό

როგორც სქემიდან ჩანს, განსხვავებები უმნიშვნელოა და ის ან კითხვითი ნაცვალსახელის ფონეტიკური სახის ცვლილებაზე ან დატივის უქონლობაზე დაიყვანება. ასევე ბრუნებისას მსგავსება შეიძლება დავინახოთ პირის ნაცვალსახელთა საშუალო სქესის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში ἔθϵ, რომელიც ჰომეროსის ენისთვის დამახასიათებელ ἔθϵν ფორმას იმეორებს (Παπαδοπούλου 1955:59).

კითხვითი და უარყოფითი კონსტრუქციები

კითხვითი კონსტრუქციები პონტოს დიალექტში ძველი ბერძნულის მსგავსად, როგორც წესი, კითხვითი ნაცვალსახელით ან ზმნიზებით იწყება. თუმცა, ამ მხრივ ახალი ბერძნულიც ძველისგან არ განსხვავდება. რაც შეეხება უარყოფითი ნაცვალსახელების გამოყენებას კითხვით წინადადებაში, პონტოს დიალექტში გამოიყენება განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი *არაფერი* *δεν*, რომელიც ძველი ბერძნული უარყოფითი ნაცვალსახელისაგან *არც ერთი* *οὐδέν* არის ნაწარმოები და ამავე მნიშვნელობით *τιδέν*, რომელიც კითხვითი ნაცვალსახელისაგან *τι* და უარყოფითი ნაცვალსახელისაგან *δεν* შედგება. კითხვით წინადადებაში ეს ნაცვალსახელები, ჩვეულებრივ, ძველი ბერძნულის მსგავსად, წინ უსწრებს ზმნას. მაგალითად, *δεν εἶδες; τιδέν εἶπεν;*

ახალ ბერძნულში *არაფერის* მნიშვნელობით ნაცვალსახელი *τίποτε* გამოიყენება. მართალია, ახალ ბერძნულში ზოგჯერ გვხვდება ფორმა *οὐδείς* (*οὐδεμία, οὐδέν*), მაგრამ ეს ძირითადად, გაქვავებულ არქაიზებულ გამოთქმებშია. მაგალითად, *Περὶ οὐδέξεων καὶ χρωμάτων οὐδείς λόγος γεμῶν* *ზე არ დავობენ* (გორდუზიანი et al. 2001:102). რაც შეეხება წინადადების წყობას, ახალ ბერძნულში ჯერ ზმნა არის, შემდეგ ნაცვალსახელი, მაგალითად, *εἶδες τίποτε;* როგორც ვხედავთ, კითხვით წინადადებაში პონტოურ დიალექტს ძველი ბერძნულისათვის დამახასიათებელი წყობა აქვს.

უარყოფით წინადადებაში უარყოფითი ნაწილაკი *κ*, რომელიც ძველი ბერძნულის *οὐκ(ι)*, *οὐχ(ι)* ფორმისგანაა ნაწარმოები, ზმნასა და ნაცვალსახელს შორის დაისმის, მაგალითად, *δεν 'κ' εἶδα*, *τιδέν 'κ' εἶπεν*. ანალოგიურადაა, საქართველოში მცხოვრები პონტოელი ბერძნების მეტყველებაში, მაგალითად,

<i>eðine</i>	<i>me</i>	<i>ke</i>	<i>élejen</i>		
give:IPFV.PST:3.SG	1:SG.ACC	and	say:IPFV.PST:3.SG		
V	PN	C	V		
<i>ti</i>	<i>mitéras</i>	<i>tiðén</i>	<u><i>mi</i></u>	<u><i>les</i></u>	
DEF:F.SG.GEN	mother:F.SG.GEN	nothing	NEG	say:2.SG	
D	N	PN	PRT	V	

Kotanidi et al. 2014: PNT-TXT-FM-00000-B06.011

მაშინ, როდესაც ახალ ბერძნულში უარყოფითი ნაწილაკი *δεν* ზმნის წინ დგას, მაგალითად, *δεν εἶδα τίποτε*. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ძველ ბერძნულშიც უარყოფითი წინადადების წყობა ახალი ბერძნულის ანალოგიურადაა, მაგალითად, *οὐκ εἶδον οὐδέν*. ანუ, როგორც ვხედავთ პონტოური დიალექტის უარყოფითი წინადადების წყობა ძველი ბერძნულისაგან განსხვავებულია.

დასკვნა

ჩატარებული კვლევის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ პონტოურ დიალექტს ძველი ბერძნულის მრავალი დამახასიათებელი ნიშანი მოეპოვება და ეს საქართველოში მოპოვებული ფაქტობრივი მასალის საფუძველზეც დასტურდება. ამის მიზეზად კი შეიძლება დავასახელოთ ის ფაქტი, რომ პონტოური ბერძნული უფრო იზოლირებული იყო თანამედროვე ბერძნული ენის ზეგავლენიდან და შესაძლოა ამის გამო უფრო მეტად შეინარჩუნა არქაული ელემენტები.

ბიბლიოგრაფია

მულტიმედია კორპუსი

Kotanidi, E., Berikashvili, S., & Skopeteas, St. 2014. *Pontic Greek data collection, Version 2.0* (data collected, transcribed, and translated by E. Kotanidi; revised and glossed by S. Berikashvili; corpus design by St. Skopeteas). Bielefeld: Bielefeld University (corpus resource).

ლექსიკონები

Дворецкий, И. Х. 1958. Древнегреческо-русский словарь в двух томах. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

შამანიძე, ს. (რედ.) 2009. ახალბერძნულ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი: ლოგოსი.

Παπαδοπούλου, Αν. 1960. Ιστορικόν Λεξικόν της Ποντικής Διαλέκτου σε τρεις τόμους. Εν Αθήναις: Τυπογραφείον Μυρτίδη.

გრამატიკები

Соболевский, С. И. 1948. Древне-Греческий язык. Москва: издательство литературы иностранных языков.

Τριανταφυλλίδης, Μ. 2002. Νεοελληνική γραμματική της Δημοτικής. Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Παπαδοπούλου, Αν. 1955. Ιστορική γραμματική της Ποντικής διαλέκτου. Αθήναι: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.

გამოკვლევები

ბერიკაშვილი ს. 2012. ქართულ-ბერძნული კონტრასტული გრამატიკა. თბილისი: ლოგოსი.

გორდუზიანი რ., დარჩია ი., & შამანიძე ს. 2001. ძველი და ახალი ბერძნული. შედარებითი გრამატიკა. თბილისი: ლოგოსი.

Bortone, P. 2009. Greek with No Models, History or Standard: Muslim Pontic Greek. In A. Georgakopoulou & M. Silk (eds.) *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*. Surrey: Ashgate Publishing LTD.

Τομπაΐδη, Δ. 1988. Η Ποντική διάλεκτος. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.